У вікно моєї хатини снується синім бархатином місячна ніч. Світять проти місяця голим гіллям осокори, а поміж ними темними метеликами без шуму спадають останні листочки.

І над верхами дерев під срібним промінням плинуть кудись барвистими стрічками мої давні згадки, осміхаються веселі й лукаві молоді личка і тануть десь за горами в смутних кольорах осінньої ночі...

Давненько було це. Нас скілько душ чужих один одному людей їде в одкритій будці диліжанса. Семеро сухоребрих шкап спотикається по бруку, креше з його іскри; лунко ляскає батіг кондуктора, огрядного, плечистого пана Стаха, і, як старець обідраний, диліжанс вибиває у всі свої брязкала, їдемо мовчки. Десь далеко за мною осталася рідна домівка, а спереду — казенні муровані стіни школи.

Надолужити те, що пробайдикував улітку,— нема чого й думати, бо до переекзаменовки осталося всього два дні: треба придумати що-небудь інше, щоб викрутитись. А думати за ту обшарпану жовту книжку, як за кару, не хочеться,— з душі вона в мене верне. Краще вже ні об чім би не думав: прислухався до того ярмарку, що на дереві підняло чорне вороння, стежив би за листочками, що черідками, немов червінці, скачуть по дорозі. Так ловко: схватяться, пробіжать трохи, залупотять стиха про щось та й знову посідають.

Заходить сонце, і тони осінніх кольорів міняються щохвилі.

Перед нами темніє, а на заході, десь за гаями, пожежею спалахнуло небо: горять червоні, як мак, килими, леліють стрічки; корогви, рушники мають, і стоїть перед ними темний гай — смутний, змарнілий, немов ті холодні чари красу його струїли.

Вітерок зимно студить, стиха шепоче, журбу в полі розвіває... Знаю я, чого осмутнів ти, зелений гаю: б’ють тебе недосвіти, зоряниці в’ялять

зимною росою, то й треба тобі марніти. Журись не журись — того не минути: еге! — як зашумлять вітри на тебе холодні — обнесуть вони, обшматують красу твою, розвіють битими шляхами, а дощами приб’є її до сирої земельки... Знаю...

Я зітхаю й наважуюсь, що б там не було, серйозно подумати про свою нудоту... Ось нехай тільки трішечки припізніє. В небі сіє хтось зірки. Міряю оком — скільки вони од мене; на думку спадають дитячі загадки: "поле незміряне, вівці нелічені, пастух рогатий...", чи скоро то вийде той пастух... Дрімається.

— Тпру! — Гуркала й брязкала відразу змовкли, і диліжанс став. Розплющую очі — темно. Коло диліжанса якісь люди з ліхтарем. Світло од ліхтаря червонить спітнілу спину в коней, плечі в пана Стаха, коряві стовбури сосон по боках брукованого шляху. Люди розмовляють з паном Стахом, торгуються. Далі прощаються, когось у дорогу виряджають.

Я пильно прислухаюсь до їхньої розмови.

— Хто тепер подивує з тебе? — чути з темряви грубий голос.— Ніч, дорога: у віщо б не вдягтися — аби тепло.

Тоненький упертий голосок сперечається, не хоче.

Я втручаюся в цю справу і в думці тягну руку за грубим голосом. "Нема що й казати, буде холодно,— думаю я,— слухалось би старших, дурне козеня..."

Отак буде краще! — заспокоївся грубий голос, і скілько голосів разом засміялось.

— Хоч на вечорниці,— гукнув хтось ближче, і незабаром до нас у будку спершу повагом влізла огрядна пані, а за нею проворненько

вскочила на вигляд не то панянка, не то сільська дівчина в простій жіночій свиті. Голова обмотана хусткою, що тільки біліє з неї личко.

Хоч було темно, та для того, щоб заглядіти тернові очі та вгадати гарненьке личко,— не треба багато світла. Така вже доля ласкава у всіх тих тернових очей, що й роззява побачить їх, де б вони не були. Долю свою під носом проворонить, а їх навіть у темному кутку загледить, та ще й піде за ними гав ловити туди, куди в інший час добром не заманиш.

Сон з очей — як вітром здуло.

Навіть мовчки їхати цієї тихої ночі, очі проти очей з гарненьким личком, їхати темними гаями під зоряним небом, розмовляти одними очима — це ж ціла поема.

І тільки нові сусіди вмостились навпроти та заторохтів диліжанс, я спинив свої очі на мармуровому личкові й став складати мову.

Розмовляти так було і легко, й зручно: хапатися з словами не треба було; втуливши яке слово не до ладу, можна спинитись і почати наново, а коли дуже заплутаєшся — можна й на середині покинути зовсім без усякого для себе сорому.

Перед очима змалювалась була живим мені докором книжка в жовтих палітурках, але я тільки нетерпляче скривився на неї.

"Не знаю я, чарівна незнакомко, хто ти така, чи царівна, чи королівна",— став я промовляти, вперши на сусідку очі, що аж у лобі затрудило.

"Королівна", не дослухавши моїх слів, зразу присадила мене.

— Е-а-ах! — позіхнула вона так щиро, що навіть у неї в горлянці щось, запищало; ляснула зубами й стала закутуватись тепліш.

Я делікатно одвів на той час очі, дожидаючи, поки вона заспокоїться.

В мене складався чудовий план подорожнього роману: найперше нам треба змовитись очима з моєю сусідкою, і коли будуть на станції міняти коней, ми тікаємо в гаї... А там... там вже видно буде, що далі...

Коли ж тільки починав я таємну розмову, вона, як навмисне, збивала мене: то носом шморгне, то стусоне під бік свого сусіда, що приловчився покласти їй голову на плече,— і ніяк не давала мені довести розмову до краю.

Довго терпляче я перемовчував, починав наново, догадувався навіть, що то нарошне вона вдає, ніби нічого це помічає. Коли ж вона вийняла з кишені шматочок засушеного бублика і хруснула зубами так, що луна в гаю покотилась,— мені стало сердито.

"Колода!" — подумав я й одвернувся. Перегодом я знов, мов ненароком, глянув на неї: очі ясні, холодні й живі мрійно дивилися на небо. Було щось дуже привабливе в цій грубій хустці, в сірій свиті рядом з свіжим випещеним личком.

"Буває ж таке, що одарує доля отакий пеньок та такими очима", — спадає мені на думку.

І мої думки звертають на інший шлях. Серце моє запалюється помстою, сонливий бір нашіптує слова таємних казок, і мій жаль кує вже кару люту "королівні" з дивними очима й холодним кам’яним серцем.

"Жила собі королівна, і мала королівна прекрасні очі-терниченьки, а серця не мала, тільки камінь. Сохли і в’янули юнаки од очей тих, як трава на огні, а вона сміялась.

І казали люди про королівну: мабуть, не буде вже таких очей, як у цієї королівни.

А ще казали і так: не було, мабуть, на світі такого серця байдужого до людей та нежалісливого, як у цієї королівни.

І стала слава на всі царства про чарівні очі королівни.

А за тою славою прогула друга: що немає в неї душі, тільки вітер.

І почувши ту славу за далекими морями, сказав один юнак: коли душі немає в неї.— не скорюся я очам чарівним і не сила їх надо мною.

А як приїхав та побачив, то й скорився і в’янути став.

Тоді сказав юнак королівні:

— Бачу, що ізсохну я од твоїх очей, а все ж скажу тобі правду: хоч велика сила у твоєї краси, та сама ти нікчемна людина.

Королівна глянула на його та й каже:

— Коли я нікчемна людина, то чому ж ти без мене жити не можеш, чого в’янеш за мною? Хіба ж не мої очі подолали тебе?.. А ще казали, що ти розумний і правдивий: неправда твоя, юначе,— я гарна людина, й немає кращої за мене на всьому світі.

Засміялась йому в вічі та й пішла.

Задумався юнак. Три дні й три ночі сидів у своїй кімнаті та й надумався...

Та й надумався..."

Нитка моєї казки на мить розривається. Сидять мої сусідки, мовчать; дрімає моя "королівна" в сірій свиті, голову схилила матері на плече, а перед очима діється дивне: довга хмара над гаями простяглася на небі; немов тином високим-високим увесь світ перегородила. А по той бік тину спалахнуло полум’я і червоніє десь, далеке, самітне, крізь тин просвічує. Здається, що там за ним степ без краю, а серед того степу щось розпалює свій пізній огонь; розгорається він, палахкотить, здіймається все вище й вище. Потім почало бліднути; через тин зразу висовується блискуча лисина золотого діда.

Ще хвилина — і золотий клубок повис над темними валами, сипнувши золоті бризки попід хмари.

Голчасті верховіття тихого бору всі одразу заяскрились синім пилом, а на шляху вирізалась волохата незграбна тінь од нашого диліжанса. Біжимо серед шляху, немов тікаємо, а зверху за нами ув’яз блискучий клубок, гониться, через нетрі спотикається, йде гаями — не тріcне, через води бреде — не плюсне, очеретами — не шелесне.

Поблідли лиця дрімотних людей, осмутніло мармурове личко моєї "королівни".

" — Ходім, королівно, в поле походити,— став прохати юнак королівну.

Пішли вони в поле та й ходили, поки притомилися; сіли спочити під калиновим кущем. Під тою калиною — криниця, а в їй вода чиста, як роса.

Схилився юнак над водою та й дивиться. А королівна питає:

— Що ти там бачиш, юначе?

— Бачу я на дні пісок, а на тому піску — дві квіточки.

Схилилася королівна над криницею, поглянула в тихую воду, та й не вгляділа квіток, а вгляділа перший раз на своєму житті свої чарівні очі. Як вгляділа, та й здивувалася; дивилася, не одривалася, поки стало темно, а додому пішла смутна.

Минулися од того часу королівнині сміхи. Що божого дня ходила до криниці, все сиділа, все дивилась на свої очі та й в’янути стала. Так і зів’яла королівна сама од своїх очей..."

Я вийняв коробочку "Мечти" і став закурювать.

"Чи розумієш ти мене, нещасне творіння?" — блиснув я на "королівну" очима, запалюючи сірник.

Не знаю, чого я сподівався од неї, тільки коли голівка "королівни" раптом схопилася з плеча матері, і очі, що дрімали перше, глянули на мене, ясно загорівшись радістю,— я охолов...

Глянув зіскоса на свого сусіда, подумавши, що, може, то до його звертаються ті очі.

Рудий бородатий єврей спав, схиливши голову на груди, аж харчав.

Я сховав голову в темний куток.

"Щоб не вийшло справді ще якоїсь чортівні",— думав я, мліючи од несподіванки.

"Ні, цього бути не може! — запротестувала вся моя душа.— Може, тінь од гіллячки промайнула на її лиці чи промінь заграв в очах, а мені приверзлося не знати що". Я висунув голову з тіні й крадькома глянув.

Личко радісно осміхалось мені, і кивало, й моргало, в очах світилась надія й прохання.

"Зрозуміла!" — подумав я, і дух мені захоплює. Набрався сміливості й пригнувся до неї ближче. "Королівна" приставила долоню до губ, моргнула очима на мою руку, де курилася цигарка, й виразно прошепотіла:

— Бичка... [20]

Дивлюсь отетерівши.

Вона зирнула з осторогою на матір, потім вихилилась з будки, ніби роздивитись на гай, і очима подала мені знак.

— Остав, брат, бичка докурити, тільки щоб мама не загляділа,— почув я над своїм вухом, коли пригнувся. Лукаве, отряхувате личко, ковтаючи слину, привітно схилилось до самого мого вуха і з-під хустки блиснув на школярському козирку бурсацький значок.

— Ваню!.. Губи натіпаю! — лупнувши зо сну очима, сердито посварилася пані. Бурсачок миттю одкинувся, сів, як і перше, проте очима не переставав моргати мені, позираючи на мою цигарку.

Глянув я з осторогою на моїх сусідів — чи ніхто не стежив за мною. Кругом усі дрімають. Легко зітхаю й викидаю сердито недокурену цигарку на шлях.

Бурсак смутними очима провів її, глянув з докором на мене й заспокоївся.

Проходить час, і його лице окутується в задуму, очі темніють і журливо дивляться кудись поверх борів. І мені знову здається, що це таки королівна передяглася в сіру свиту, пишна й гордовита.

А як тільки рука моя бралася до кишені, витягуючи коробочку з цигарками, горде й холодне личко моєї "королівни" зразу оджувало: вона ласкаво позирала на мене, моргала брівками, осміхалася і так покірно-покірно благала...

Я не розумів.

А бори тихі й сонливі грізно зростають над нами темними високими мурами, і з їх нетрів вилітають на шлях дрімоти, зграями крутяться над нами, аж в ушах гуде; очі злипаються.

Линяють, бліднуть огневі витвори півночі, руйнуються царства, димом ідуть дворці й палаци...

Ні вже, надобраніч, мої царівни й королівни!..

1911

[20] — Недопалок